

Volatilisering in de economie¹

Inleiding – De opkomst van informatie- en communicatietechnologie (ICT) heeft grote maatschappelijke gevolgen, die we echter nog niet precies kennen. Bovendien is het effect van ICT moeilijk te isoleren van ontwikkelingen die reeds lang gaande zijn. Zo gaan op economisch gebied ontwikkelingen steeds sneller, worden productietijden steeds korter, kost transport steeds minder tijd en geld, zonder dat geheel duidelijk is in welke mate de toepassing van ICT dan wel andere factoren hiervoor verantwoordelijk zijn. Niettemin lijkt de toepassing van ICT tot een *stroom*versnelling te leiden binnen het economisch domein, waar met name *tijd* en *ruimte* andere dimensies lijken te krijgen. Deze veranderende ruimtedimensie en tijdsdimensie vatten we onder het begrip *volatilisering* in de economie.

Ook voor de overheid is deze ontwikkeling van groot belang. Omdat economische activiteiten zich door de mogelijkheden die de informatietechnologie biedt, eenvoudiger kunnen *verplaatsen*, en de 'plaats' er dus minder toe doet, worden overheden met nieuwe problemen geconfronteerd. Hierbij gaat het niet alleen om de vraag hoe op nieuwe ontwikkelingen moet worden gereageerd, maar ook om de – fundamentele – vraag of er nog wel mogelijkheden zijn om te reageren. De ontwikkelingen in de economie door de toepassing van ICT roepen dus niet alleen beleidsmatige vragen op, maar ook vragen ten aanzien van de (resterende) orderingsmogelijkheden van de overheid.

Workshop – Bovenstaande problematiek was aanleiding voor de WRR om in het kader van het WRR-project 'Mobiliteit, communicatie en informatie' een workshop te organiseren met een aantal deskundigen. Deze workshop vond plaats op 16 oktober 1996. De studie *Volatilisering in de economie* is het resultaat van

de workshop en bevat zowel de gepresenteerde papers als de coreferaten die tijdens de workshop de papers introduceerden.

Tijdens de workshop stonden de volgende vier vragen centraal:

1. Versnelling in het economisch domein is niet nieuw en niet bijzonder. Toch lijkt hier sprake te zijn van een *stroom*versnelling, waardoor tijd en ruimte in het economisch domein andere dimensies gaan krijgen. In welke mate is er inderdaad sprake van een *nieuw* fenomeen?

2. Door de veranderende tijd/ruimtedimensie binnen het economisch domein (afstanden vallen weg, de snelheid neemt navenant toe), zou de onvoorspelbaarheid van ontwikkelingen kunnen toenemen. De tweede vraag luidt derhalve in welke mate er bijvoorbeeld ten aanzien van transportbehoefte, economische ontwikkeling, vestiging enzovoort sprake is van een *toenemende onzekerheid* over toekomstige ontwikkelingen.

3. Hoe moet de overheid reageren op de toenemende onzekerheid? Hoe *om te gaan met onzekerheid*? Welk beleid is wel passend en welke beleidsinstrumenten zijn minder passend in een omgeving waarvan de ontwikkeling in toenemende mate onzeker is?

4. Ten slotte zou het 'wegvallen van afstanden' belangrijke consequenties kunnen hebben voor de *mogelijkheden* van de overheid om *ordering* aan te brengen in het maatschappelijk verkeer. Wat kan 'het recht' indien van een territorium steeds minder sprake is, wat moet de basis voor belasting zijn, indien de economie grotendeels volatiliseert?

Het paper 'Informatisering van waardestromen: een economisch perspectief' (P. Nijkamp en H. Ouwersloot; coreferaat door L. van der Geest) gaat met name in op het toenemend belang van informatie in het economisch verkeer. De auteurs concluderen dat de vergaande mate van productdifferentiatie als gevolg van informatisering tot steeds kleiner wordende markten leidt, tot een steeds grotere ruimtelijke schaal van de

markten en tot fundamentele wijzigingen in het zoekproces waarin vraag en aanbod moeten samenkomen. Daarnaast constateren zij een sterke afname van de transactiekosten die het gevolg zijn van ontbrekende informatie. Door deze afname van transactiekosten zal het belang van vertrouwensrelaties naar de mening van de auteurs afnemen. Een meer dynamische en instabiele economische ontwikkeling is het gevolg, waarbij tegelijkertijd zoveel informatie voorhanden is dat de economie een groot zelfregulerend vermogen zal hebben.

In 'Internationale concurrentiekracht en mainportstrategie' (A.A.J. Pols; coreferaat door R. van Tulder) belicht de auteur de sterke en de zwakke punten van de Nederlandse economie binnen de nieuwe verhoudingen. Hij stelt zich de vraag hoe de internationale concurrentiepositie van Nederland zou kunnen worden versterkt en of de gekozen mainportstrategie in dit licht wenselijk was. Hij concludeert dat in de mainportstrategie te zeer wordt ingespeeld op concurrentievoordelen die voortvloeien uit natuurlijke omstandigheden (gunstige geografische ligging, diepgang van vaarwegen, goede bereikbaarheid). Daarbij wordt er naar de mening van de auteur aan voorbijgegaan dat de vestigings-eisen en -voordelen in de tijd veranderen. Om die reden zou de concurrentiepositie van Nederland veel meer zijn gebaat bij een versterking van de productontwikkeling door nieuwe werkwijzen en effectieve ondersteuning door geavanceerde computer- en informatietechnologie.

In 'Verschuivende mogelijkheden voor belastingheffing; een plaatsbepalende notitie' (C.A. de Kam; coreferaat door S. Cnossen) is het uitgangspunt dat de manier waarop belastingen worden geheven, de technische, de economische en de maatschappelijke ontwikkelingen volgt en moet volgen. Tegen deze achtergrond stelt De Kam zich de vraag of de groeiende mobiliteit van productiefactoren en individuen, en de opkomst van ICT belastingautoriteiten in de komende tien jaar zullen nopen het accent binnen de belastingmix te verleggen van heffing op kapitaal naar heffingen op arbeid van weinig mobiele lager geschoolden, op plaatsgebonden consumptie en op het bezit of gebruik van onroerende zaken.

'De invloed van informatie- en communicatietechnologie op het recht' (J.E.J. Prins en R.W. van Kralingen; coreferaat door I.Th. M. Snellen) gaat nader in op de gevolgen van ICT voor de werking van het recht. Hierbij verwijderen de auteurs zich iets van de vraag welke gevolgen de volatilisering in de economie heeft voor het recht. In dit kader zijn immers ook andere consequenties van ICT uiterst relevant. Zij concluderen dat het vervagen of verdwijnen van territoriale grenzen, het

dematerialiseren van tal van waarestromen en het afnemen van de menselijke inbreng in transacties de ontwikkelingen zijn die de fundamenteën van het recht het sterkst aantasten. Deze ontwikkelingen grijpen het diepst in het recht in: het recht is veelal terroirgebonden, gericht op min of meer tastbare zaken en ziet slechts (rechts)personen als mogelijke actoren (en niet de computer).

Ten slotte concentreert de bijdrage 'Internet: een juridische plaatsbepaling van een nieuw communicatieproces' (E. Dommering; coreferaat door R. van Hoven van Genderen) zich op de rechtsregels met betrekking tot communicatie en informatie. Daarbij betreft de auteur met name de vrijheid van meningsuiting, het auteursrecht en de privacy. Zijn betoog mondt uit in een verhandeling over de mogelijkheden en onmogelijkheden van overheidsinterventie. Ook bij hem staat derhalve het *handelingsvermogen van de overheid in een 'volatiliserende' wereld ter discussie*. Een oplossing ziet Dommering in de keuze voor een andere overheidsrol.

Resultaten – Zowel de referaten als de coreferaten leveren een grote variëteit aan standpunten, verwachtingen, analyses en onverwachte doorkijkjes op. Zo lijkt bijvoorbeeld de conclusie gerechtvaardigd dat de werkelijk nieuwe vragen waarmee de overheid wordt geconfronteerd niet zozeer het economisch domein op zich betreffen als wel het handelingsvermogen van de overheid zelf ten gevolge van die veranderingen binnen het economisch domein. Zou dit betekenen dat de ontwikkelingen binnen het economisch domein minder nieuw zijn, maar dat zij wel een punt beginnen te naderen waarop de overheid voor werkelijk nieuwe vragen wordt gesteld?

Een ander punt is dat we de gevolgen van ICT voor economie en samenleving slechts volledig zullen kunnen begrijpen, indien we ook oog hebben voor de sociaal-culturele dimensie. Wellicht is het onjuist om in 'technologisch determinisme' te vervallen: wat technologisch mogelijk is, zal ook gebeuren (of zelfs: wat technologisch mogelijk is, is maatschappelijk ook wenselijk). Zou het niet beter zijn de vraag om te draaien: kan wat maatschappelijk wenselijk is, technologisch ook mogelijk worden gemaakt? Afgezien van de wenselijkheid ervan dwingen bepaalde ontwikkelingen ons om een afweging te maken tussen technologische mogelijkheden en hun sociaal-culturele context.

Een volgende vraag die de workshop opleverde, is of er ten gevolge van ICT sprake is van een toenemende chaos in de samenleving of juist van een toenemende transparantie. Deze vraag is zowel relevant vanuit

het gezichtspunt van de burger/marktpartij als vanuit dat van de overheid. Voor de overheid lijkt het evident dat van beide ontwikkelingen sprake is; in bepaalde opzichten wordt de samenleving voor haar transparanter (koppelen gegevensbestanden), in andere opzichten minder transparant (bijv. wordt de basis voor belastingheffing fluïde?).

En hoe zit het met de 'onderdanen' van de 'overheid'? Hoe moeten deze in de toekomst worden gedefinieerd, als het steeds minder eenvoudig wordt dit te doen op basis van de plaats waar zij wonen (dan wel zich bevinden)? Betekent dit dat het beleid van de Nederlandse overheid in de toekomst zich zal moeten richten op mensen met een Nederlands paspoort en veel minder op de mensen die in het Nederlandse territorium woonachtig zijn?

Tot slot stond in de workshop de vraag centraal welke rol de overheid in die toekomstige, door ICT ingrijpend veranderde samenleving te vervullen heeft: scheidsrechter of marktpartij, of beide? En in welke si-

tuaties is welke rol het meest geëigend? In nagenoeg alle teksten komt deze centrale vraag terug, maar dat wil niet zeggen dat er consistentie is in de antwoorden.

Wim Derksen

Noot

1. M.F. Gelok en W.M. de Jong, *Volatilisering in de economie*; WRR, Voorstudies en Achtergronden nr.98, Den Haag, Sdu Uitgeverijen, 1997

De WRR is gevestigd te 's-Gravenhage, Plein 1813 nr. 2. Inlichtingen over deze rubriek zijn verkrijgbaar bij het Bureau van de WRR, telefoon 070-3564451.